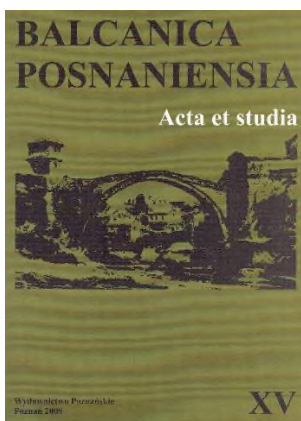

Gucka Agnieszka, *Bośniaccy muzułmanie (Boszniacy) wobec państwa NDH i ruchu ustaszowskiego*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2009, t. 15, s. 207–216.

<https://doi.org/10.14746/bp.2009.15.17>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/53097>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

BOŚNIACCY MUZUŁAMANIE (BOSZNIACY)* WOBEC PAŃSTWA NDH I RUCHU USTASZOWSKIEGO

AGNIESZKA GUCKA

ABSTRACT. Agnieszka Gucka, *Bośniaccy muzułmanie (Boszniacy) wobec państwa NDH i ruchu ustaszowskiego (Bosnian muslims and the Independent State of Croatia (NDH) and the ustaschas (croatian revolutionary movement))*.

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XV, Poznań 2009, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 207-216, ISBN 978-83-7177-519-2, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Agnieszka Gucka, Instytut Slawistyki PAN Poznań, Polska-Poland.

Dokonany 20 czerwca 1928 roku w siedzibie parlamentu w Belgradzie zamach na chorwackich parlamentarzystów, w wyniku którego śmierć poniósł przywódca Chorwackiej Partii Chłopskiej (HSS) Stjepan Radić, stworzył nową sytuację polityczną i spolaryzował nastroje społeczne w Królestwie SHS. Nastąpiła radykalizacja programów legalnie działających partii politycznych, zaś wśród aktywnej politycznie chorwackiej młodzieży narastać zaczęły nastroje rewolucyjne. Zaledwie w dzień po ogłoszeniu przez króla Aleksandra dyktatury i oficjalnym przemianowaniu Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców w Królestwo Jugosławii, 7 stycznia 1929 roku powstaje w Zagrzebiu załóżek tajnej, rewolucyjnej organizacji Ustasze. W przyjętym tego dnia statucie czytamy: „Chorwacki ruch wyzwolenczy Ustasze stawia sobie za cel, by przy użyciu wszelkich środków, w tym również zbrojnego powstania, wyzwolić Chorwację spod obcego jarzma tak, by stała się ona całkowicie niepodległym państwem na całym swym narodowym i historycznym obszarze” i dalej: „Kiedy ten cel zostanie osiągnięty, ruch ustaszowski bronić będzie wszelkimi środkami niepodległości Chorwacji i narodowej tożsamości chorwackiego narodu, jak również walczyć o to, by państwem chorwackim zawsze władał jedynie chorwacki naród oraz by był on niepodzielnym gospodarzem wszystkich materialnych i duchowych dóbr na swojej ziemi, postępowo i sprawiedliwie urządzonej w duchu ustaszowskich reguł”¹.

* **Bośniak** – każdy mieszkaniec Bośni i Hercegowiny niezależnie od narodowości (Serb, Chorwat, Boszniak) i wyznania (katolik, prawosławny, muzułmanin).

Boszniak (Bošnjak) – inaczej bośniacki muzułmanin, mieszkaniec BiH wyznający islam. Boszniacy uważają się i uznawani są za jeden z trzech konstytucyjnych narodów BiH, obok bośniackich Chorwatów i Bośniackich Serbów.

¹ *Ustav hrvatske revolucionarne organizacije „Ustaše”*, http://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_hrvatske_revolucionarne_organizacije_%22Ustaše%22

Przy tak sprecyzowanych celach, kluczową kwestią było dokładne ustalenie „co”, a ściślej mówiąc „kto” kryje się pod pojęciem „chorwacki naród” oraz jak rozległe jest „chorwackie terytorium”. Pytanie to nabrało znaczenia po raz pierwszy w połowie XIX wieku, kiedy krystalizować zaczęły się chorwackie dążenia narodowe i niepodległościowe. Twórca nowoczesnej chorwackiej koncepcji narodowej i ideolog partii prawaszy, dr Ante Starčević uważał, że w sensie historycznym, a także państwowo-prawnym, Bośnia i Hercegowina stanowi część terytorium chorwackiego, w większości zamieszkałego przez etnicznych Chorwatów, do których zaliczał także bośniackich muzułmanów. Uznawał on bośniackich muzułmanów za „najczystszych Chorwatów” i „kwiat chorwackiego narodu”². Z kolei przywódca partii chłopskiej Stjepan Radić głosił, że Bośnia i Hercegowina „musi zostać częścią składową zjednoczonej Chorwacji” oraz że tamtejsi muzułmanie są „Chorwatami islamskiej wiary”. Podobnie myślał i Vlatko Maček, który nie uznawał bośniackich muzułmanów za odrębny naród, twierdząc, iż boszniacka inteligencja w pełni identyfikuje się z narodem chorwackim. Pod wpływem doktryny Starčevića, w początkach XX wieku na obszarze Bośni i Hercegowiny rozpoczęła swą działalność Chorwacka Wspólnota Narodowa (*Hrvatska narodna zajednica*) stawiająca sobie za cel przyłączenie Bośni i Hercegowiny do chorwackiej macierzy³.

Wszystkie te poglądy w pełni zaabsorbowała ustaszowska propaganda. Już w 1938 roku Ante Pavelić w wewnętrznej dyrektywie zawierającej wytyczne do prowadzenia propagandy politycznej nakazywał aktywistom ustaszowskim, by unikali określania Bośni i Hercegowiny jako odrębnego kraju oraz by nie odróżniali bośniackich muzułmanów od reszty narodu chorwackiego, gdyż Bośnia stanowi „serce chorwackiej ziemi” a tamtejsi muzułmanie są Chorwatami⁴. Tak zwana teza Budaka⁵ głosiła, że muzułmanie są rasowo najczystsza, najmniej zaproszoną częścią narodu chorwackiego. Ustasze podkreślali, że na terenie Bośni znajdują się najstarsze zabytki chorwackiej kultury, że to tam właśnie koronowali się chorwaccy królowie i odbywały się pierwsze sejmiki chorwackiej szlachty. W planach stworzenia Wielkiej Chorwacji Bośnia i Hercegowina odegrać miała kluczową rolę, czego symbolicznym wyrazem miało być przeniesienie stolicy Niezależnego Państwa Chorwackiego do Bania Luki, co jednak nigdy nie nastąpiło. Plany ustaszy przewidywały, poza formalnym włączeniem Bośni i Hercegowiny w granice NDH, dogłębną jej kroatyzację, narzucenie wszystkim „katolickim i muzułmańskim Chorwatom” ustaszowskich zasad i poglądów oraz oczyszczenie kraju z elementu niechorwackiego. Granicę państwa NDH na Drinie, na wschodnich rubieżach Bośni i Hercegowiny, ustaszowska propaganda określała mianem „chińskiego muru”, który „po wsze czasy oddzieli Chorwatów od Serbów” oraz stanowić będzie linię oddzielającą „kulturę zachodu od barbarzyńskiej Serbii”⁶.

² S. Brkljača, H. Kamberović, M. Pelesić, *Bosna i Hercegovina u toku Drugog svjetskog rata*, [in:] *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998, s. 346.

³ E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke*, Sarajevo 2000, s. 133-154.

⁴ S. Brkljača, H. Kamberović, M. Pelesić, *Bosna i Hercegovina*, s. 344.

⁵ Mile Budak (1889-1945), minister oświaty i katechezy w rządzie Pavelića.

⁶ Ustasze liczyli także na przyłączenie do NDH zamieszkałego w dużej mierze przez bośniackich muzułmanów Sandżaku, jednak słabe poparcie ze strony Niemiec oraz brak faktycznej kontroli nad tym,

Już w dzień po proklamowaniu NDH, 11 kwietnia 1941 roku, do muzułmanów Bośni i Hercegowiny zwrócił się pułkownik Slavko Kvaternik. W okolicznościowej odezwie podkreślił, iż w odrodzonym państwie chorwackim Bośnia i Hercegowina będzie zajmować szczególne miejsce, samych zaś bośniackich muzułmanów nazwał „najbardziej rdzenną i najszlachetniejszą częstką wielkiego i bohaterskiego narodu chorwackiego”⁷. Ustasze w szczególny sposób demonizowali serbskie zagrożenie z czasów Królestwa Jugosławii. W kolejnej odezwie skierowanej do „bośniacko-hercegowińskich Chorwatów”, opublikowanej w sarajewskiej prasie 25 kwietnia 1941 roku znajdujemy stwierdzenie, że w międzywojennej Jugosławii muzułmanom groziło niebezpieczeństwo „zamazania z lica tej chorwackiej ziemi” oraz obietnicę, iż odtąd „muzułmańskie ogniska będą płonąć niezgaśnięcie, gdyż prędzej ostatni Chorwat zginie niż opuści swych braci muzułmanów”⁸.

Wobec tego rodzaju deklaracji oraz publicznie ponawianych twierdzeń, że Bośnia i Hercegowina jest „najdroższym klejnotem” nowego państwa chorwackiego⁹, spora część bośniackich muzułmanów przyjęła z akceptacją powstanie NDH, uważając państwo ustaszy za mniejsze zło niż Królestwo Jugosławii. Część Boszniaków, pod duchowym przywództwem prof. Hakija Hadżića, przyłączyła się do Pavelića, wstępując w szeregi ustaszowskiej partii i armii. Dnia 14 sierpnia 1941 roku Ante Pavelić przyjął przedstawicieli byłej Jugosłowiańskiej Organizacji Muzułmańskiej (*Jugoslavenska muslimanska organizacija* – JMO) z Džaferem Kulenovićem na czele. Kulenović wszedł w skład naczelnych władz NDH, co spowodowało rozłam w szeregach byłej JMO i powstanie boszniackiej opozycji wobec reżimu NDH. Przewodził jej Fehim Spaho, pełniący obowiązki reisel-ulema, czyli głównego duchownego Islamskiej Wspólnoty Wyznaniowej (*Islamska vjerska zajednica*, IVZ). Fehim Spaho wielokrotnie interweniował bezpośrednio (z pominięciem aparatu państwowego NDH) u niemieckich i włoskich władz okupacyjnych w obronie muzułmanów zamieszkujących tereny byłej Jugosławii. Po jego śmierci (13 lutego 1942 roku) stanowisko reisel-ulema pozostało nieobsadzone pomimo starań H. Hadżića i nacisków ze strony władz NDH na dokonanie wyboru nowego reisel-ulema i przyjęcie statutu IVZ, regulującego położenie społeczności muzułmańskiej w granicach NDH. Do końca wojny na czele IVZ stał Salih Bašić (jako naibu-reis, czyli namiestnik reisel-ulema), sprzeciwiający się wszelkim zmianom w prawnej i organizacyjnej strukturze Islamskiej Wspólnoty Wyznaniowej w trakcie trwania wojny¹⁰.

Spór pomiędzy Džaferem Kulenovićem a Salihem Bašićem wokół statutu IVZ i wyboru reisel-ulema pozostał nierozstrzygnięty do ostatnich dni istnienia NDH, mimo iż obie strony uznawały państwo ustaszy za legalną płaszczyznę do rozwiązywania tych problemów. W miarę jak wzrastały siła i znaczenie oddziałów Tity, rosła presja wywierana na S. Bašića by ten, w imieniu IVZ, otwarcie opowiedział się po stronie NDH a prze-

opanowanym przez четників i partyzantów, terytorium zniweczyły te plany. S. Brkljača, M. Pelešić, H. Kamberović, *Bosna i Hercegovina*, s. 344-347.

⁷ P. Pekić, *Postanak Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1942, s. 94.

⁸ S. Brkljača, H. Kamberović, M. Pelešić, *Bosna i Hercegovina*, s. 346.

⁹ E. Redžić, *BiH u Drugom svjetskom ratu*, www.bosnjacki-front.com

¹⁰ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998, s. 533.

ciw partyzantom, podobnie jak to uczyniła wcześniej hierarchia chorwackiego kościoła katolickiego. Władzom IVZ udawało się jednak dyplomatycznie unikać zajęcia jednoznacznego stanowiska we wszystkich kontrowersyjnych i drażliwych kwestiach¹¹.

Udział bośniackich muzułmanów we władzach NDH był symboliczny. Spośród 20 ministrów tylko dwóch było Boszniakami. Wśród 6 sekretarzy stanu i 11 dyrektorów generalnych (*glavni ravnatelj*) nie było ani jednego Boszniaka. W składającej się z 12 członków Radzie Państwa (*Državno vijeće*) zasiadało 3, zaś w liczącym 193 miejsca, mianowanym przez Pavelića, ustaszowskim parlamencie – 13 przedstawicieli społeczności muzułmańskiej. Podobnie sytuacja wyglądała we władzach terenowych, na 22 żupanie (*velike župe*) jedynie 6 żupanów (wojewodów) było Boszniakami i 6 wiceżupanów, zaś na 112 powiatów (*kotar*), zaledwie na czele 12 stali muzułmanie. Żadnego Boszniaka nie było wśród najwyższych funkcjonariuszy sądownictwa, Resortu Finansów i Ministerstwa Spraw Zagranicznych¹². Interesujące, że ani jednego Boszniaka nie było również wśród 462 pracowników ustaszowskiego radia, co wyraźnie świadczy o braku zaufania władz NDH do przedstawicieli społeczności muzułmańskiej, gdy w grę wchodziła informacja i propaganda¹³.

Jednym z głównych haseł ustaszowskiej propagandy było zapewnienie ochrony społeczności muzułmańskiej przed zagrożeniem ze strony Serbów. Tymczasem, jak wynika z relacji niemieckiej dziennikarki, Ilse Steinhoff, przebywający w Sarajewie ustasze-Chorwaci udawali Boszniaków, nosząc tureckie fezy i nawołując się zmyślonymi muzułmańskimi imionami. W ten sposób, jak pisze M. Imamović, władze NDH realizując swoją politykę planowej eksterminacji ludności serbskiej próbowały zrzucić winę za dokonywane przez siebie zbrodnie na Boszniaków, wystawiając ludność muzułmańską na zemstę ze strony czetników¹⁴.

Większość społeczeństwa boszniackiego zdecydowanie odcinała się od ustaszowskiej polityki represji wobec Serbów, Żydów i Cyganów. Począwszy od lata 1941 roku poszczególne muzułmańskie gminy wyznaniowe podejmowały rezolucje piętnujące popełniane przez NHD-owski reżim zbrodnie. Jako pierwsze rezolucję tego typu podjęło 14 sierpnia 1941 roku w Sarajewie stowarzyszenie „El Hidaje”. Od września do grudnia 1941 roku podobne odezwy zostały przyjęte w Prijedorze, Mostarze, Bania Luce, Bijeljinie i Tuzli. Poza potępieniem dokonywanych przez ustaszy zbrodni i zdecydowanym odcięciem się od „tych nielicznych Boszniaków którzy w nich uczestniczyli” znajdujemy w nich dane o represjach i stratach które dotknęły społeczność muzułmańską. Jak podkreślają historycy boszniaccy, ze względu na charakter ustaszowskiego państwa i skalę represji rezolucje te były aktem wyjątkowej obywatelskiej odwagi, mimo iż piętnowały jedynie wypaczenia reżimu, a nie samą istotę rządów ustaszy jako taką¹⁵.

¹¹ Tamże, s. 534.

¹² Na czele misji dyplomatycznych NDH stało dwóch Bośniaków – Hakija Hadžić pełnił obowiązki ambasadora w Budapeszcie, zaś Salih Baljić został konsulem w Lublanie.

¹³ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 531-532. Por. S. Brkljača, H. Kamberović, M. Pelesić, *Bosna i Hercegovina u toku*, s. 351.

¹⁴ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 534. Por. S. Brkljača, M. Pelesić, H. Kamberović, *Bosna i Hercegovina*, s. 349.

¹⁵ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 535; S. Brkljača, M. Pelesić, H. Kamberović, *Bosna i Hercegovina*, s. 349-350.

Imamović podaje, że do dr. Maroma Kurtovića, stojącego na czele Urzędu Zdrowia w Sarajewie, zgłosiła się delegacja miejscowych Serbów, by w imieniu całej serbskiej społeczności Bośni i Hercegowiny wyrazić mużulmanom swą wdzięczność z powodu przyjętych rezolucji. Kurtović miał przyjąć podziękowania, równocześnie wyrażając nadzieję, że teraz Serbowie „w ten sam lub podobny sposób wezmą w obronę Boszniaków przed czetnikami”¹⁶.

Stowarzyszenie „El Hidaje” odcięło się także oficjalnie od działalności Akifa Handžića, „ustaszowskiego muftiji”¹⁷ w randze pułkownika, choć w tym samym czasie część członków stowarzyszenia wstąpiła w szeregi formacji zbrojnych NDH. Znaczna część przedstawicieli ilmiji¹⁸ opowiedziała się po stronie Ruchu Narodowowyzwoleńczego (*Narodooslobodilački Pokret*, NOP) i aktywnie działała w oddziałach partyzanckich. Wśród wyższych przedstawicieli Antyfaszystowskiej Rady Wyzwolenia Narodowego Jugosławii (*Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije* – AVNOJ) było czterech boszniackich imamów dżamackich (*džematski imam*)¹⁹ oraz jeden emerytowany sędzia szariacki. W większych miastach na terenie Bośni i Hercegowinie, szczególnie w Sarajewie, Mostarze, Tuzli i Bania Luce, od początku wojny, wielu Boszniaków potajemnie współpracowało z partyzantami, organizując zaopatrzenie i kolportując prasę. Powstawały też samodzielne, mużulmańskie oddziały partyzanckie. Pierwszy z nich, który wkrótce rozrósł się do rozmiarów batalionu, utworzył we wsi Šatorovići pod Rogaticą Muje Hodžić. Do masowego wstępowania Boszniaków w szeregi partyzanckie doszło na początku drugiej połowy 1943 roku w rejonie Tuzli i w Bosanskiej Krajinie. W 1944 roku działająca w Krajinie ilmija wydała rezolucję wzywającą wszystkich Boszniaków do poparcia NOP-u i przyłączenia się do oddziałów partyzanckich²⁰.

Nie znajdując ze strony ustaszów obiecaną osłonę przed czetnickim terrorem, społeczność mużulmańska zmuszona była organizować się i bronić we własnym zakresie. Szczególne zagrożenie ze strony czetników odczuwała otoczona serbskim żywiołem boszniacka ludność wiejska. Z tego względu, poczynawszy od pierwszych dni wojny, zaczęła się ona samorzutnie organizować, tworząc na szczeblu lokalnym oddziały samoobrony zwane mużulmańską milicją. Milicje te działały całkowicie samodzielnie, poza wiedzą i kontrolą oficjalnych władz NDH, w wyjątkowych jedynie przypadkach współpracując lub koordynując swoje posunięcia przeciwko czetnikom z siłami ustaszowskimi. W miarę rozwoju wydarzeń, a zwłaszcza od jesieni 1943 roku, masowo, całymi oddziałami,

¹⁶ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 535.

¹⁷ Muftija – wyższy duchowny mużulmański, uczony w prawie szariatu. Według rangi, najwyższy duchowny w okręgu, interpretator prawa koranicznego, upoważniony do wygłaszania tzw. fetwy (arab. *فتوى*) stanowiącej oficjalną wykładnię w zakresie aktualnych problemów religijnych i społecznych wspólnoty mużulmańskiej. R. Božović, V. Simić, *Pojmovnik islama*, Beograd 2003, s. 94.

¹⁸ Ilmija – stowarzyszenie uczonych mużulmańskich. *Islamski web portal, leksikon islama*, <http://islam.dzemat.org>

¹⁹ Imam dżamacki – duchowny mużulmański, sprawujący obowiązki religijne w dżamie (mużulmańskiej gminie wyznaniowej), pełniący równocześnie obowiązki urzędnika stanu cywilnego (udzielający ślubów i prowadzący rejestr małżeństw). R. Božović, V. Simić, *Pojmovnik islama*, s. 149.

²⁰ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 536, 541-542.

przechodzić zaczęły na stronę partyzantów. Tak było w przypadku najliczniejszej formacji tego typu, znanej jako Legia Hadżiefendića. Oddział ten, liczący 5-6 tys. bojowników, założony przez majora rezerwy Muhameda-aga Hadżiefendića, z powodzeniem walczył z четnikami w rejonie Tuzli, aż do października 1943 roku, kiedy to w całości przyłączył się do partyzantów Tity²¹.

Od początku wojny stowarzyszenie „El Hidaje” gromadziło materiały dokumentujące zbrodnie popełniane na muzułmanach zarówno przez четników, jak i przez niemieckie siły okupacyjne oraz ustaszys. Dnia 26 sierpnia 1942 roku w Sarajewie powołano do życia Radę Ocalenia Narodowego (*Odbor narodnog spasa* – ONS), w skład której weszły znaczące osobistości boszniackiego życia publicznego, m.in. burmistrz Sarajewa Mustafa Softić, przewodniczący stowarzyszenia „El Hidaje” Mehmed Handžić oraz wybitni politycy, literaci, naukowcy, prawnicy i lekarze. Na czele Rady stanął Salih Safvet Bašić, jednak w praktyce jej pracami kierował Uzeir-aga Hadżihasanović, znany sarajewski kupiec i polityk z czasów Królestwa Jugosławii. Hadżihasanović uważany był przez Niemców za „jedynego prawdziwego następcę Mehmeda Spahe” oraz za lidera boszniackiej antyustaszowskiej opozycji. Do zadań Rady należało zbrojenie Boszniaków w celu obrony swoich zagrożonych domostw, informowanie zachodnich aliantów o sytuacji w Bośni i o zbrodniach dokonywanych na narodzie boszniackim, jak również polityczna walka o „ład i pokój” oparty na współpracy wszystkich mieszkańców Bośni i Hercegowiny oraz pełnej zgodzie pomiędzy muzułmanami, katolikami i wyznawcami prawosławia. W ocenie ustaszowskiej służby bezpieczeństwa wszystko to oznaczało dążenie do utworzenia autonomicznej Bośni. Władze NDH uważały boszniacki ruch autonomiczny za największe wewnętrzne zagrożenie dla terytorialnej spójności państwa. Z tego to względu z dużą rezerwą i podejrzliwością przyglądały się organizacji Młodzi Muzułmanie (*Mladi muslimani*), szczególnie w okresie naboru do Handżar-dywizji. W raporcie tajnych służb z października 1944 roku czytamy, że w samym tylko Sarajewie Młodzi Muzułmanie zdołali zgromadzić 400 karabinów niemieckiego pochodzenia, co pozostaje w bezpośrednim związku z dążeniem do autonomii²².

Przedstawiciele ONS prowadzili negocjacje dotyczące wyposażenia i uzbrojenia oddziałów muzułmańskiej milicji bezpośrednio z Niemcami, z pominięciem ustaszys. W dniu 1 listopada 1942 roku grupa boszniackich intelektualistów wystosowała memorandum do Adolfa Hitlera proponując, by Bośnia i Hercegowina (z wyłączeniem południowo-zachodniej Bośni i części Hercegowiny), jako tzw. Żupa Bośnia, tymczasowo w ramach NDH, stała się odrębną jednostką polityczno-administracyjną pod bezpośrednim protektoratem Niemiec. Dotychczasowa milicja miałaby się przekształcić w straż bośniacką, stanowiącą ekwiwalent sił zbrojnych Bośni i Hercegowiny. Wyszkołeniem, uzbrojeniem i wyposażeniem jej formacji zająć by się miała strona niemiecka. Co ciekawe, w memorandum tym jego autorzy całkowicie odcinają się od chorwackich korzeni, przedstawiając odrębną, nie mniej kontrowersyjną tezę o swym etnicznym pochodzeniu:

²¹ Tamże, s. 540.

²² M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 537-538; S. Brkljača, H. Kamberović, M. Pelešić, *Bosna i Hercegovina*, s. 352-356.

„Z rasy i krwi nie Słowianami jesteśmy; pochodzimy od Gotów. My, Boszniacy, przywędrowaliśmy na Bałkany w II wieku jako plemię germańskie”²³. Podobna akcja polityczna, zmierzająca do faktycznego oderwania Bośni i Hercegowiny od NDH, prowadzona była przez muftiję hafizę²⁴ Omer-efa Dżabića w Hercegowinie. W tym jednak przypadku rolę partnera i protektora przyjęły Włochy²⁵.

Mimo niechętnego stosunku ustaszy, uważających za rzecz nieodpowiednią by obywatele NDH byli rekrutowani do obcej armii, jak również mimo osobistych protestów Džafera Kulenovića i Hakija Hadžića, Niemcy wykorzystali separatystyczne nastawienie Boszniaków do sformowania złożonej niemal wyłącznie z bośniackich mużulmanów dywizji SS. Do akcji rekrutacyjnej i agitacji Niemcy włączyli wielkiego muftiję palestyńskiego El-Huseinija, który specjalnie w tym celu odwiedził Sarajewo i Bania Lukę. Dywizja ta, znana jako Handżar-dywizja (Handżar-divizija) została utworzona w 1943 roku i po krótkim przeszkoleniu na terytorium okupowanej Francji wykorzystywana była przeciwko oddziałom partyzanckim w Bośni. W 1944 roku praktycznie się rozpadła, a znaczna część jej dowódców i szeregowych żołnierzy przeszła na stronę partyzantów. Jak wskazują historycy boszniaccy, formowanie „Handżar-dywizji” przypadło na okres intensywnej, przymusowej rekrutacji mużulmańskiej młodzieży do sił zbrojnych NDH. Zdaniem Imamovića, wstępując do oddziałów SS i unikając założenia „czarnych, ustaszowskich mundurów” boszniaccy rekruci wybierali mniejsze zło, odcinając się w ten sposób od reżimu NDH i jego zbrodni. Późniejsze masowe przechodzenie na stronę partyzantów miało ich całkowicie rehabilitować²⁶.

Jednym z największych propagandowych niepowodzeń Pavelića okazało się fiasko polityki wewnętrznej w Bośni i Hercegowinie. Formalne zrównanie w prawach przez władze NDH mużulmanów z katolikami miało zapobiec postrzeganiu Bośniaków jako odrębnego narodu oraz powstrzymać dążenia do stworzenia bośniackiej autonomii w ramach NDH. Jednak społeczności katolicka i mużulmańska w NDH tylko pozornie posiadały równoprawny status. Polityka ustaszy wobec mużulmanów opierała się głównie na gołosłownych deklaracjach i na symbolicznych gestach, takich jak przekształcenie w meczet jednej z galerii w centrum Zagrzebia²⁷. W praktyce religia katolicka była uprzywilejowana, zaś w niektórych pismach, jak np. „Katolički tjednik”, znaleźć można było bezpośrednie wezwania do przekształcenia NDH w czysto katolickie państwo. Bośniackich mużulmanów nazywano przy tym pogardliwie mahometaninami i przyrównywano do bezbożników i pogan²⁸. Manipulowanie wiarą i uczuciami religijnymi oraz instrumentalne traktowanie wywoływało opór mużulmanów i przyczyniało się jedynie do wzrostu poczucia ich narodowej odrębności. Wbrew składanym obietnicom, rządy

²³ E. Redžić, *Muslimansko autonomaštvo i 13 SS divizija: autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov treći rajh*, Sarajevo 1987, s. 72.

²⁴ Hafiz – strażnik; ten, który strzeże *Koranu*; osoba, która zna *Koran* na pamięć.

²⁵ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, s. 149; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 540; S. Brkljača, H. Kamberović, M. Pelesić, *Bosna i Hercegovina*, s. 353.

²⁶ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 540-541.

²⁷ I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003, s. 274.

²⁸ S. Brkljača, H. Kamberović, M. Pelesić, *Bosna i Hercegovina*, s. 347.

NDH nie przyniosły pokoju w Bośni i Hercegowinie, której terytorium stało się głównym teatrem zmagania partyzantów, четників, ustaszy i oddziałów niemieckiej oraz włoskiej armii i która z drugiej wojny światowej wyszła z największymi w całej Jugosławii stratami w ludności i infrastrukturze. Teza, iż muzułmanie są najczystszyimi Chorwatami całkowicie legła w gruzach. Zdecydowana większość Bośniaków odmówiła przyznania lojalności reżimowi NDH, a zaledwie znikomy ich odsetek przyłączył się do ruchu ustaszowskiego. Sam zaś naród bośniacki, miast „kwiatem chorwackiego narodu”, stał się, w istocie rzeczy, jedną z ofiar ustaszowskiego terroru.

BOSNIAN MUSLIMS AND THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA (NDH) AND THE USTASHAS (CROATIAN REVOLUTIONARY MOVEMENT)

S u m m a r y

In the Ustashes' plans of creating the Great Croatia, Bosnia and Herzegovina were supposed to play a crucial role and its symbol was expected to have been moving the capital city of NDH to Banja Luka, which never happened. The plans were based on a propaganda statement that both in a historical and legal sense, Bosnia and Herzegovina constituted a part of Croatian territory mainly populated by ethnic Croats who also included Bosnian Muslims. Ante Starčević, the creator of the modern concept of Croatian nationality and the founder of the prawashi party treated Bosnian Muslims as 'purest Croats' and the 'core of Croatian nation'. Also, Stjepan Radić and Vlatko Maček treated Muslims as 'Croats of Islam denomination' and representatives of Croatian nation. All these views were fully absorbed by Ustashes propaganda additionally demonizing Serbian threat from the times of the Kingdom of Yugoslavia claiming that the Muslims are threatened with disappearance from the 'surface of earth' and promising that from then on 'Muslim fires would burn forever because it is more possible that the last Croat died then left his Muslim brothers alone'.

Publicly renewed in the face of this kind of declaration as well as the statements, that BiH the state „the dearest gem” the NDH accepted with acceptance Bosnian Moslems', considerable part new Croatian state the rise being careful, the Ustashes' state for smaller evil from Kingdom of Yugoslav. The Bosnian part under spiritual leadership prof. Hakiya Hadžić attached oneself to Pavelića, entering in rows the Ustashes' party and army. However strong opposition among Bosnian Moslems from only beginning existed (under the lead Fahima Spahe) in the face of Ustashes' regime, rising on strength in measure uncovering by Ustashes their true it counts. Already since years 1941 individual Moslem denominational populaces undertook stigmatizing resolutions committed by NDH regime crimes, meanwhile many Boszniaków from it risk it concealed lives persecuted Serbs, Jews and Gypsies.

Formal equalization in rights by powers Moslems' NDH with Catholics had to prevent perception Bosnian as separate nation as well as the to hold back endeavour of rise Župy Bosna, subordinated directly the powers in Berlin, the Bosnian prominent was the politician Uzeir-aga Hadžihasanović). However Catholic community and Moslem they in NDH possessed possesses equal rights charter seemingly. The politician the Ustashes in the face of Moslems be based on groundless declarations and on symbolic gestures mainly, such how transformation in mosque one of gallery in centre of Zagreb. Powers NDH be not able to assure also Bosnian promised safety. In measure of development of events to come into being Moslem national police began which they on own hand protected local population before assaults Chetniks and as early as since autumn 1943 attached to squads Tito guerrilla-warfare in masses. It the SS was one should was famous 13 division also „Handžar” which creator, Muhamed Pandžić, he was going near support to detaching the Germany BiH from NDH, and the Moslem movement

put then for the national independence under password „autonomic Bosnia on base Moslems’ denominational agreement, Catholics and confessors of orthodox Church”.

In defiance of folded by Pavelića and Kvaternika the promises, government the NDH did not bring the room of Bosnia and Herzegovina, which it stood of territory oneself the main theatre they coping the guerillas, Chetniks, Ustashas and squads of German army and which of second war world she went out with the largest in whole Yugoslav losses in population and the infrastructure. Nation boszniacki, cities „he the flower of Croatian nation”, stood, in creature of thing, one of victims the Ustashas’ regime.